

Journal of Analytic Divinity
International Refereed Journal

Cilt/Vol: 2, Sayı/Issue: 2, 2018, ss/pp. 116/148
ISSN: 2602-3792

ANKARA-TURKEY.
This article was checked by iThenticate.

Analytic Divinity Center
www.andcenter.org

MUHTELİFU'L-HADİS İLMİ, USÛLÜ VE KURALLARI*

Müellif: Şeref EL-KUDÂT**

Çeviren: Halil İbrahim DOĞAN***

ÖZET

Bu makalede muhtelifu'l-hadîs ilminin ismi, konusu, tanımı, önemi, ortaya çıkışı, tedvini ve sebepleri ele alınmaktadır. Bu ilim ile ilgili görüşler bir araya getirilmekte ve müzakere edilmekte, ardından görüşler arasında bir tercih yapılmaktadır. Bunun yanısıra ilgili başlıklarda ilave bilgiler de bulunmaktadır.

Bu çalışmada bazı örneklere dayanılarak hadisler arasındaki ihtilafın giderilmesi konusunda doğru bir yöntem açıklanmakta ve öne çıkan sonuçların zikredilmesiyle de konu bitirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Muhtelifu'l-Hadîs, Cem', Tercih, Tevfik, Tevakkuf.

THE SCIENCE OF MUKHTALIF AL-HADITH, METHOD AND RULES

ABSTRACT

This paper investigates the science of mukhtalif al-hadith in terms of name, content, definition, importance, development, recording and causes.

This various views are examined, evaluated and expanded. The research highlights the proper approach in eliminating the contradictions through illustrative examples. The major findings of the research are stated in the conclusion.

* Bu çeviri, Ürdün Üniversitesi'nde *Mecellet-i Dirâsât* dergisinin 2001 yılı, Cilt: 28, Sayı: 2'de yayımlanan "İlmü Muhtelifil-Hadîs ve Usûluhû ve Kavâiduhû" adlı makalenin tercümesidir.

** Prof. Dr., Ürdün Üniversitesi, Şerî'at Fakültesi, El-mek: dsharaf951@yahoo.com

*** Arş. Gör., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı, El-mek: ibrahimseyh60@gmail.com

Key Words: Mukhtalif al-hadith, Collecting, Preference, Reconcile, Stopping.

Giriş

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

Salât ve selâm, Efendimiz Hz. Muhammed (s.a.v.), âli, bütün ashâbı ve kıyâmet gününe kadar en güzel bir şekilde onlara tabi olan kimselerin üzerine olsun.

Genel olarak İslâm dinine ve özel olarak da sünnet-i nebeviyyeye karşı saldırı ve düşmanlık, bir gün bile durmadan (devam etmektedir). Belki de bu saldırı ve düşmanlık, dışarıdan oryantalist ve içeriden batılılaşma yoluyla dünyanın yaşadığı kültürel medeniyetin çatıştığı şartların gölgesinde bugün dünden daha kötü bir hâledir.

Şüphesiz sünnet-i nebeviyyede hedef alınan konuların en önemlilerinden birisi de muhtelifu'l-hadîs konusudur. Sünnet düşmanları, bir kısmı eski ve bir kısmı yeni olmak üzere bu alanda uzun bir süredir pekçok şüpheyi ortaya çıkarmışlardır. Bundan dolayı kesinlikle böyle şüphelere karşı net/açık cevaplar verilmesi gerekmektedir.

Bunları yapmaya başlamadan önce muhtelifu'l-hadîs ilminin temel aldığı teorik ilmî kuralları ortaya koyarak onlara cevap verebilmek için sünnet düşmanlarının şüphelerini bir araya getirmek lazımdır.

Muhtelifu'l-hadîs ilminin teorik ilmî kurallarının kaynağı, – genel bir şekilde – ‘ulûmu'l-hadîs kitaplarıdır. Fakat ‘ulûmu'l-hadîs kitapların çoğunda birkaç satırı geçmeyecek bir şekilde muhtelifu'l-hadîs ile ilgili gerçekten çok az bilgi bulunmaktadır. Bu durum, özellikle de İbnü's-Salâh'tan sonra muhtelifu'l-hadîsin tanımını, örnekleri ve problemi gidermede takip edilecek yollar konusunda neredeyse kelimesi kelimesine tekrar edilmektedir.

Muhtelifu'l-hadîs kitaplarına gelince; bunlar, özellikle pratik çalışmalar olup konunun teorik yönü bulunmamaktadır.

Muhtelifu'l-hadîs ilmi hakkında yükseköğrenim (lisanüstü) öğrencilerine ders verdiğim esnada bu konu hakkında çok gayret gösterdim. Sonra kademe kademe mevcut bilgileri ortaya çıkardım. Sonra bu bilgileri artırdım ve (konularına göre) ayırdım. Ardından iyice inceleyip münakaşa ettikten sonra konuyla ilgili görüşler arasında tercihlerde bulundum. – Kendime göre – muhtelifu'l-hadîs ile ilgili teorik bilgiler, olgunlaşıp iyi bir seviyeye ulaştıktan sonra bazı başlıklar ve bilgiler ilave ettim.

Ayrıca bu konulara mütehasıs olan kardeşlerimin de bilgi sahibi olmasını istedim. Bundan dolayı muhtelifu'l-hadîsle ilgili herşeyi, şer'î ilimler talebelerine açık bir şekil vermesi ve pratik çalışmalara bir başlangıç noktası olması için kaynaklarda özet olarak gelen şeyleri tafsilatlı olarak bu çalışmaya koymayı uygun buldum.

Âlemlerin Rabbi olan Allah'a hamd olsun.

Muhtelifu'l-Hadîs İlmî'nin İsmi ve Muhtevası

Muhtelifu'l-hadîs (مُخْتَلِفُ الْحَدِيثِ), "ل" harfinin kesre (ـ) harekesiyledir, yoksa "ل" harfinin fetha (ـ) harekesiyle değildir. Çünkü bu, başka bir hadîse muhalif olan hadîsin ismi olup âlimlerin hakkında ihtilaf ettikleri hadîsin ismi olmadığı gibi hadîsin çeşitlerinden ve kısımlarından birinin ismi de değildir.

Bu yüzden âlimlerin araları tevfiik etmede (uzlaştırmak/bağdaştırmak yani hadîslerin arasındaki ihtilafı gidermekte) ittifak etmiş olsalar da başka bir hadîse muhalif olan hadîs, bu ilmin kapsamına girmektedir. Zira âlimlerin manasında ihtilaf ettiği ve (şer'î) delillerden başka birisine muhalif olmayan hadîs, muhtelifu'l-hadîs ilmine dâhil değildir.

Şayet muhtelifu'l-hadîsin ismi, "ل" harfinin fetha (ـ) harekesiyle olsaydı bu ilme (yukarıda işaret edilen)ilk hadîsin değil de ikinci olanın dahil olması gerekirdi. Bu ise açık bir hatadır. Bu nedenle hakkında herhangi bir ihtilaf olmadan "ك" harfinin kesre (ـ) harekesiyle "Müşkilu'l-Hadîs" (مُشْكِلُ الْحَدِيثِ) diyoruz.

Muhtelifu'l-hadîs, aynı zamanda müşkilu'l-hadîs olarak da isimlendirilir. Sahih olan görüşe göre müteahhirûn âlimlerinden bazıları, muhtelifu'l-hadîs ile müşkilu'l-hadîs arasını ayırt edenlerin aksine ikisinin arasında herhangi bir fark yoktur. Bu âlimler, muhtelifu'l-hadîs ilmini bir hadîsin başka bir hadîse muhalif olmasına; müşkilu'l-hadîsi ise bir hadîsin âyete, akla, hisse ve vakıya muhalif olmasına has kılmışlardır. Bazıları da müşkilu'l-hadîsin muhtelifu'l-hadîsten daha kapsamlı olduğu görüşünü benimsemişlerdir.¹

Tercih edilen görüşe göre ikisi bir ilimdir ve aşağıda olduğu gibi aralarında herhangi bir fark da yoktur:

¹ Muhtelifu'l-hadîs ile müşkilu'l-hadîs ilmini arasını ayırt edenlerden birisi de *el-Menhecu'l-Hadîs fi 'Ulûmi'l-Hadîs* adlı kitabın yazarı Şeyh Muhammed es-Semâhî'dir.

1. Arap dili, mana açısından ikisi arasında herhangi bir farkın olmasını gerekli kılmamaktadır.

2. Mütekaddimûn âlimleri hem teorik hem de pratik açıdan ıstılah olarak ikisi arasında bir ayırım yapmamışlardır.

Bu konuda 'ulûmu'l-hadîs kitaplarında bulduğumuz şeyler de böyledir. Onlar, muhtelifu'l-hadîs ile müşkilü'l-hadîs arasını ayırt etmemişlerdir. Bununda ötesinde bunları bir ilim olarak kabul etmişlerdir.

Muhtelifu'l-hadîs konusuna has olan kitaplarda bulduğumuz bilgiler de aynı şekilde bu yöndedir. Eğer iki ilmin arasını ayırt etme durumu olsaydı bu, Şâfi'î'nin *İhtilâfu'l-Hadîs* kitabında yer alanlarla uyumlu olmalıydı. Oysa Şâfi'î, eserinde bu farkı açıklamamıştır. Ancak o, kitabında fakih olması hasebiyle kendisini ilgilendiren birbiriyle çelişkili hadîsler arasındaki ihtilafları ortaya koymuştur.

Aynı şekilde bu ayırım, diğer kitaplarda yer alan bilgilerle de uyumlu değildir. Bunlardan biri de İbn Kuteybe'dir. O, *Te'vîlu Muhtelifi'l-Hadîs* kitabının çoğu yerinde zâhirî olarak akılla çelişen hadîsleri ele almaktadır. Bu ise bazı müteahhirûn âlimlerinin tanımıyla uyuşmamaktadır.

Tahâvî de *Müşkilü'l-Âsâr* kitabının neredeyse tamamında bir hadîsin başka bir hadîsle ihtilafına yer vermektedir. Bu da bazı müteahhirûn âlimlerinin iki ilmi ayırt etmesiyle uyuşmamaktadır.

Mütekaddimûn âlimlerin uzun bir zaman boyunca geliştirdiği ıstılahı değiştirmeye gerek yoktur. Çünkü bu, faydası olmayan bir değişikliktir. Bununda ötesinde yeni ihtilafları ortaya çıkarmakta ve ilim talebelerinin zihinlerini de karmaşık bir hâle getirmektedir.

Böylece doğru olan görüşe göre muhtelifu'l-hadîs ile müşkilü'l-hadîs kitapları arasında içerik açısından bir fark da bulunmamaktadır. Ayrıca mütekaddimûn âlimleri de iki ilim arasında bir ayırım yapılmaması görüşünü benimsemişlerdir. Müteahhirûn ve muasır âlimlerin çoğunluğu da bu görüşü kabul etmektedir.²

Muhtelifu'l-hadîs ilmini aynı zamanda "Telfiku'l-Hadîs İlmi" yani "Cem' ve Tefvik" şeklinde de isimlendirmişlerdir.

² Muhtelifu'l-hadîs ile müşkilü'l-hadîs ilimlerinin arasını ayırt etmeyenler, *el-Hadîs ve'l-Muhaddisûn* kitabında Şeyh Muhammed Ebû Zehv (1959: 471-472), *Usûlü'l-Hadîs* eserinde Dr. Muhammed 'Accâc el-Hatîb (1997: 295-298), *Menhecu'n-Nakd fî 'Ulûmi'l-Hadîs* kitabında Dr. Nûreddîn İtr (2009: 337-341) ve *'Ulûmu'l-Hadîs ve Mustalahuhû* eserinde Dr. Subhî es-Sâlih'tir (2009: 111-112).

Muhtelifu'l-hadîs ilmi te'addüdü'r-rivâyât ilminden de farklıdır. Bu farklılık, pek çok açıdan olup şu şekildedir:

a) Te'addüdü'r-rivâyât, zâhirî de olsa mana açısından birbiriyle çelişkili olmayıp ancak lafızla alakalıdır. Muhtelifu'l-hadîse gelince; bu ilimde zâhirî de olsa mana açısından aralarında çelişkinin olması gerekmektedir.

b) Muhtelifu'l-hadîs ilmi, hadîsi yanlış anlama sonucunda ortaya çıkmıştır. Te'addüdü'r-rivâyât ise rivâyet lafızla devam ettiği sürece asla hadîsi yanlış anlamamanın bir neticesi değildir.

c) Te'addüdü'r-rivâyât, bir hadîsin kendi rivâyetleri arasında gerçekleşmektedir. Muhtelifu'l-hadîs ise bir hadîsle başka bir hadîs ya da bir hadîsle âyet, akıl ve his arasında olmaktadır.

Muhtelifu'l-Hadîs İlmî'nin Tanımı

Muhtelifu'l-hadîs ilminin tanımına gelince; âlimler, lafzen ve mânen muhtelifu'l-hadîsi pek çok tanımla tarif etmişlerdir. Bu tanımlardan en önemli olanlarından bazılarını zikredeceğim.

* İmam Şâfiî şöyle demiştir: “Her ikisinin beraber uygulanmasının bir tarafı olduğu sürece iki hadîs, ihtilafa nispet edilemez. İhtilafı iki hadîs, ancak diğeri düşmedikçe uygulanamayan hadîstir. Mesela, aynı konudaki iki hadîsten birinin onu helal kılması ve diğersinin de haram kılması böyledir.” (Şâfiî, 1940:342.)

Bu ifadelerle bakıldığında Şâfiî'ye göre çelişkinin şüphesiz hakikî olması gerekmektedir.

* el-Hâkim en-Nisâbüri ise şunları ifade etmektedir: “Hadîs ilimlerinin bu çeşidi, Rasûlullah'ın (s.a.v.) benzerleriyle çelişen sünnetlerini bilmek içindir. Mezhep âlimleri, sıhhat ve zayıflık açısından aynı seviyede olaniki hadîsten birisiyle ihticac etmektedir.” (el-Hâkim en-Nisâbüri, 2010:401.)

el-Hâkim en-Nisâbüri'nin sözleri, hem zâhirî hem hakikî çelişkiyi kapsadığı gibi makbul ve zayıf hadîsi de içermektedir.

* İbnü's-Salâh ise şöyle demektedir: “Muhtelifu'l-hadîs ilmi, iki kısımdır: Birincisi, iki hadîsin arasını cem' etmenin (birleştirmek) mümkün olmasıdır. O zaman buna göre netice belli olur ve her iki hadîs birlikte kullanılır. İkincisi ise aralarını cem' etmenin mümkün olmayıp birbirine zıt olmasıdır...” (İbnü's-Salâh, 2012: 284-286.)

İbnü's-Salâh'ın sözü de hem zâhirî hem hakikî tearuzu kapsamaktadır.

* Nevevî'nin tanımı ise şöyledir: “Muhtelifu'l-hadîs, zâhirî olarak mana açısından birbiriyle çelişkili iki hadîsin arasının bağdaştırılması veya ikisinden birinin tercih edilmesidir.” (Nevevî, 1985:90.)

Nevevî, bu tanımıyla sanki iki hadîs arasındaki çelişkinin ancak zâhirî olmasını şart koşmuş gibidir.

* İbn Hacer ise bu hususta şunları ifade etmektedir: “Makbul olan hadîs, (başka bir hadîsle) çelişmekten salim olursa bu hadîs muhkemdir. Eğer kendisi gibi (makbul bir hadîsle) çelişirse ve aralarını cem' etmek mümkün olursa işte bu, muhtelifu'l-hadîstir.” (İbn Hacer, 2006: 82.)

İbn Hacer, hem hadîsin makbul (sahîh) hem de ihtilafın zâhirî olmasını şart koşturmaktadır.

* Dr. Nüreddin İtr'in tanımı ise şöyledir: “Muhtelifu'l-hadîs, hadîsin zâhirî manasının kaidelerle çelişkili olması (Böylece hadîs, batıl bir mana zannını uyandırmaktadır.) ya da başka şer'î naslarla çelişkili olmasıdır.” (İtr, 2009: 337.)

İtr'in tanımı, hadîsin şer'î naslarla veya kendisi dışındaki şeylerle çelişkili olmasını kapsamaktadır. Fakat o, aynı zamanda tearuzun zâhirî olmasını da şart koşturmaktadır.

Muhtelifu'l-Hadîs İlmî İle İlgili Yapılan Tanımlarının Tartışılması

Yukarıda zikri geçen tanımlara baktığımızda, bu tanımlar hakkında aşağıdaki bir veya daha fazla mülâhazanın eksik olduğunu görürüz:

1. Bu tanımlar, bir hadîsin başka bir hadîse muhalif olmasıyla iktifa etmektedir. Bir hadîsin âyete veya akla ya da bunun dışındaki şeylere aykırı olmasını kapsamamaktadır.

Bilinmektedir ki, âlimler, âyete veya akla muhalif olan hadîsler için özel bir ilim tahsis etmemişlerdir. Böyle hadîsler ancak muhtelifu'l-hadîs ilmi kitaplarında tartışılmaktadır. Muhtelifu'l-hadîs ilminin kaynaklarında vuku bulan durum bu şekildedir. Tarifin câmi'/kapsamlı olması için onu da içine alması gerekmektedir.

2. Bu tanımlar, Nevevî ve tanımında ona tabi olanların tariflerinde olduğu gibi çelişkinin zâhirî olmasını şart koşturmaktadır. Gerçekte ihtilafın hakikî olması muhtemeldir – yani

Peygamber'den (s.a.v.) sâdır olmadığı şekilde bize ulaştığı gibi – ve o zaman cem' ve tevfiik mümkün olmamaktadır. Ayrıca hakikî ihtilafı yok edecek başka bir vasıta da bulunmamaktadır. Bu yüzden tanımın bunu da kapsamaması gerekmektedir.

3. Bazı tarifler, Şâfiî'nin kelâmında açık olduğu gibi tevfiik mümkün olmadığı zaman çelişkinin hakikî olmasını şart koşmaktadır. Şüphesiz tanımın aynı şekilde zâhirî çelişkiyi de kapsamaması gerekmektedir.

4. Bazı tanımlar ise ihtilafı giderme yollarını zikretmektedir. Oysa bunun tanımla bir alakası yoktur. Çünkü tanım, sadece ilmin tarifini açıklamak olmalıdır. Bu yüzden ilgili hususun tanımdan hazfedilmesi gerekmektedir.

5. Bir kısım tarifler ise hadîsin makbul (sahîh) olmasını şart koşmaktadır. Bunun da aynı şekilde tanımla bir alakası yoktur. Muhtelifu'l-hadîs ilminin kaynaklarında yer alan husus şudur ki hem sahîh olan hem de sahîh olmayan hadîsler bir araya getirilmektedir. Sonra sahîh olana icabet edilmekte ve sahîh olmayan hadîsin hâli açıklanmaktadır.

Bu, muhaddislerin “mevzû' hadîs” konusunda yaptıkları şeye benzer bir husustur. Onlar, buna önce “hadîs” demişler, sonra da bunun “merdûd” olduğunu açıklamışlardır. Bu yüzden muhtelifu'l-hadîs hakkındaki yukarıdaki düşüncelerini de dikkate alarak etrafını câmi' ve ağıyarını mâni' bir tanımla yapılmalıdır.

Tercih Edilen Tanım: “Muhtelifu'l-hadîs, şer'î veya aklî veya hissî olan bir delille çelişkili olan hadîstir.”

Bu muhtasar tanım hem sahîh olan hem de sahîh olmayan hadîsi kapsamaktadır. Ayrıca zâhirî ve hakikî muhalefeti de içermektedir. Bunların yanısıra herhangi bir delille çelişkili olan hadîsle de ilgilenilmektedir. Bu delilin şer'î (âyet veya hadîs) ya da aklî veya hissî ya da tecrübe yoluyla elde edilen bir ilim olması arasında bir fark yoktur.

Muhtelifu'l-Hadîs İlmî'nin Önemi

Muhtelifu'l-hadîs ilmi, hadîs ilimlerinin (ulûmu'l-hadîs) çeşitlerinden en önemlilerinden birisi olarak kabul edilmektedir. Bu; kelâm, tefsir, hadîs, fıkıh ve usûl gibi bütün mütehasıs

alanlardaki şer'î ilimlerle ilgilenen âlimlerin bilmesinin zorunlu olduğu bir ilimdir. Aşağıdaki şu açılardan bu ilmin önemi ortaya çıkmaktadır:

1. Hadîs-i Nebevîyye hakkındaki şüpheleri reddetmek, Peygamber'in (s.a.v.) ismetini (günahlardan korunmuş olmak) ve İslâm dininin ismetini (korunmuşluğunu) ispat etmektir. Bu, her zaman ve mekân için uygun bir durumdur.

2. Sahih deliller arasında çelişkinin olmadığını açıklamaktır. Çünkü bunlar, birbirlerini tamamlamaktadır ve aralarında bir çelişki de yoktur.

3. İçerisinde inanç ve (şer'î) hüküm gibi bulunan şeyleri kabul etmek için hadîsin doğru olan manası hakkında bilgi sahibi olmaktır.

4. Bazı râvîlerin hatalarını ortaya çıkarmak ve bazı rivâyetlerin şazzlığını beyan etmektir.

5. Metin tenkidinin gerçekten çok erken bir dönemde başladığını ispat etmektir. Bunun da ötesinde metin tenkidi, sened tenkidinden önce başlamıştır.

6. Akli harekete geçirmek ve (deliller arasındaki) ihtilafın yok edilmesinde akli kullanmaktır.

7. Sika bir kimseyi sika râvîlerin rivâyetleriyle güçlendirmek ve sünneti muhafaza yolunda gösterilen çabaların üzerindeki örtüyü kaldırmaktır.

Muhtelifu'l-Hadîs İlmî'nin Ortaya Çıkışı

Şüphesiz bazı hadîsler ile diğer birtakım deliller arasında Rasûlullah'ın (s.a.v.) zamanından itibaren bazı sahâbenin zihinlerinde dolaşmaya başlayan birtakım problemler vardı. Onlar, bunları Rasûlullah'a (s.a.v.) sormuşlardı. Hz. Peygamber de bu problemlere cevaplar vermiştir. Bu alanla ilgili sahîh hadîslerden pek çoğunu sünnet (hadîs) kitapları bize nakletmektedir. Bu hadîslerden bazıları şu şekildedir:

1. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) eşi Hz. 'Â'îşe, O'ndan aklına yatmadığı/anlayamadığı hiçbir şey işitmemiştir. (Eğer duyduysa) aklına yatıncaya/anlayıncaya kadar o konuda Hz. Peygamber'e müracaat ederdi. Nitekim Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: **"Kim hesaba çekilirse azab görür."** Bunun üzerine Hz. 'Â'îşe, şöyle dediğini nakletmektedir: **"Allah Te'âlâ 'Hesabı çok kolay bir şekilde görülecek.'** (el-İnşikâk, 84/8.) buyurmuyor mu?" Bunun üzerine Hz. Peygamber, şöyle karşılık vermiştir: **"Bu,**

senin dediğin ancak bir arzıdır. Yoksa kim ince bir hesaba çekilse o helak olur.” (Buhârî, el-İlim, 36, Hadîs No: 103.)

Hz. ‘Âişe’ye âyet ile hadîs arasındaki bu zâhirî ihtilafın anlaşılması kapalı/zor gelmiştir. Bu yüzden Hz. Peygamber’e bununla ilgili soru sormuştur.

2. ‘Ubâde b. es-Sâmit’ten nakledildiğine göre Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: **“Kim Allah’a kavuşmayı isterse Allah da onunla kavuşmayı ister. Kim de Allah’a kavuşmaktan hoşlanmazsa Allah da ona kavuşmaktan hoşlanmaz.”** Bunu duyan Hz. ‘Âişe veya bazı eşleri şöyle demiştir: **“Biz ölümden hoşlanmayız.”** Hz. Peygamber ise şöyle karşılık vermiştir: **“Bu, öyle birşey değildir. Fakat mü’min bir kimseye ölüm gelince, Allah’ın rızası ve ikramıyla müjdelenir. O kimse için önündeki şeyden daha güzel bir şey yoktur. Çünkü o, Allah ile kavuşmayı ister, Allah da onunla kavuşmayı ister. Kâfir bir kimseye ölüm gelince, Allah’ın azabı ve cezasıyla müjdelenir. Böyle bir kimse içinse önündeki şeyden daha kötü bir şey yoktur. Bu yüzden o, Allah’a kavuşmaktan hoşlanmaz, Allah da ona kavuşmaktan hoşlanmaz.”** (Buhârî, er-Rikâk, 41, Hadîs No: 6507.)

Burada anlaşılması kapalı/zor gelen husus şudur ki, hadîsin zâhirî manasının hissedilen olgunun hakikatine muhalif olmasıdır. Bu olgu da ölümden hoşlanılmamasıdır.

Bu konuda nakledilen hadîsler gerçekten çoktur. Bazı hadîsler ile Allah’ın kitabından olan bazı âyetlerle veya diğer hadîslerle ya da Rasûlullah (s.a.v.) zamanında mevcut olan bunların dışındaki diğer delillerle arasında çelişkinin var olduğunu idrak etmek, bu durumu tekid etmektedir. Bazı sahâbiler, böyle olan konularda sorular sormuşlardır. Şüphesiz bu tür anlaşmazlıklara cevap veren ilk kimse, Rasûlullah (s.a.v.) olmuştur.

Bu durum, sahâbe asrında da devam etmiştir. Bu minvaldeki rivâyetlerin pek çoğunu özellikle de Mü’minlerin annesi Hz. ‘Âişe’den nakledilenleri kaynaklar bizlere aktarmaktadır. Mesela Hz. ‘Âişe’nin râvînin rivâyette hata yaptığını zannederek Kur’ân-ı Ker’im’le çelişkili olduğunu düşündüğü hadîsleri reddetmesi böyledir. Nitekim **“Ölü, ailesinin kendisine ağlamasıyla azap görür.”** ve **“Kabir ehlinin işitmesi”** gibi hadîsler, buna örnektir.

Hz. ‘Âişe’nin yanında İbn ‘Ömer’in Peygamber’e (s.a.v.) nispet ederek naklettiği **“Ölü, ailesinin kendisine ağlamasıyla azap**

görür.” (anlamındaki) hadîs zikredilince o şöyle demiştir: “İbn ‘Ömer yanılmıştır. Çünkü Rasûlullah (s.a.v.) ancak şöyle buyurmuştur: **‘Ölüye hataları veya günahları sebebiyle azap edilir. Ailesi ise şimdi onun için ağlamaktadır.’** Bunun benzeri bir şey ise şu hadîstir: Rasûlullah (s.a.v.), Bedir savaşında kuyularının yanında ayakta duruyordu. Bu kuyularda Bedir savaşında öldürülen müşrikler bulunuyordu. Hz. Peygamber, onlara karşı birşeyler söyledi ve ardından şunları ekledi: **“Muhakkak ki onlar, söylediğim şeyleri mutlaka işitiyorlar.”** Oysa (İbn ‘Ömer) yine yanılmıştı. Zira Hz. Peygamber ancak şöyle buyurmuştur: **“Onlar, kendilerine (daha önceden) söylediğim şeyleri (şimdi) mutlaka biliyorlar.”** Sonra da **“Şüphesiz ki sen, ölümlere işittiremezsin.”** (er-Rûm, 30/52.) **“Sen kabirde bulunanlara işittirecek değilsin.”** (Fâtır, 35/22.) âyetlerini okumuştur. Allah, bunları onlara ateşten olan yerlerine yerleştikleri zaman söyleyecektir.” (Müslim, el-Cenâ’iz, 26, Hadîs No: 932.)

Muhtelifu'l-Hadîs İlmî'nin Tedvin Edilmesi

Muhtelifu'l-hadîs ilmi, (önceleri) tedvin edilmeksizin bu şekilde devam etmiştir. Bazı problemler ortaya çıkmış, âlimler de bunlara cevaplar vermiş ve bu problemlerin giderilmesinde temel alınan ilmî kaideleri ortaya koymuşlardır. Bu cevaplar ve kurallar, (zamanla) gelişmeye ve olgunlaşmaya devam etmiştir. Âlimler ilimlerin tedvin edildiği asır gelinceye kadar bunları sürekli bir şekilde incelemiş ve tetkik etmiştir. Muhtelifu'l-hadîs ilmi de aşağıda olduğu gibi tedvin edilmeye başlanmıştır:

1. Muhtelifu'l-hadîs ilmini tedvin edenlerden biri İmâm Şâfi'î'dir (v. h. 204). O, diğer ümmetlere değil sadece İslâm ümmetine mahsus olan iki önemli ilmi tedvin etme hususunda öncü olma şerefine sahiptir. Bu iki önemli ilim, Usûl-i Fıkıh İlmî ve Usûl-i Hadîs İlmî ve İstilahları'dır. Bu durum, Şâfi'î'nin *er-Risâle* kitabı açınsındandır. O gün, iki ilim birbirinden ayrılmış bir hâlde değildi. *er-Risâle* kitabında da muhtelifu'l-hadîs hakkında bazı önemli bilgiler bulunmaktadır.

Fakat Şâfi'î, bu kitapla (*er-Risâle*) yetinmemiş, *İhtilâfu'l-Hadîs* adında muhtelifu'l-hadîs ilmine müstakil bir kitap daha telif etmiştir. Böylece Şâfi'î, teorik ve pratik açıdan muhtelifu'l-hadîs konusunda kitap yazan ilk kimsedir.

İmâm Şâfi'î'nin muhtelifu'l-hadîs ilmi hakkında sadece müstakil bir kitap telif ettiği doğru değildir. Çünkü o, Suyûtî'nin *Tedribu'r-Râvî*'de (Suyûtî, 2016: V/115-116.) zikrettiği gibi *el-Ümm* kitabında da bu ilimle ilgili bir başlık zikretmiştir. Şüphesiz

Şâfiî'nin *el-Ümm* kitabında muhtelifu'l-hadîs ilmiyle ilgili zikrettiği şeyler, *İhtilâfu'l-Hadîs* kitabında yer verdiklerine göre oldukça farklıdır. Bu yüzden bir grup âlim, muhtelifu'l-hadîs ile ilgili kitaplar listesinde bunu (*el-Ümm* kitabındaki başlığı) müstakil bir eser olarak saymışlardır. *el-Fihrist*'inde İbnü'l-Nedîm, Beyhakî ve *Şerhu'n-Nuhbe*'de İbn Hacer, böyle yapan âlimlerden bazılarıdır.

Böylece Şâfiî, bu ilimle ilgili bilgileri telif ettiği üç kitabında yazmıştır. Bunlar şu şekildedir:

➤ *er-Risâle* Kitabı: Şâfiî, bu kitapta teorik açıdan muhtelifu'l-hadîs konusunun bazı önemli bilgilerini muhtasar olarak zikretmiştir.

➤ *el-Ümm* ve *İhtilâfu'l-Hadîs* Kitapları: Şâfiî, bu iki kitabında sadece fikhî meselelerde şerî nassların arasındaki ihtilafı özellikle de nebevî hadîslerin arasındaki çelişkiyi araştırmakla sınırlayarak konuyu pratik açıdan uzun tutmuştur.

Nevevî, Şâfiî'nin *İhtilâfu'l-Hadîs* kitabını tasvir ederek şunları söylemiştir: “Şâfiî, bu eserinde muhtelifu'l-hadîs ilmini tam ve eksiksiz olarak ele almayı amaçlamamıştır. Bunun ötesinde konuyla ilgili dikkatini çeken hususları kendi metodunca/üslubunca zikretmiştir.” (Nevevî, 1985: 90.)

2. İbn Kuteybe'nin (v. h. 276) *Te'vîlu Muhtelifi'l-Hadîs* adlı kitabıdır. Bu eserde hadîs ve muhaddisleri savunarak kelâm ehlinin reddedilmesi hakkında uzun bir mukaddime vardır. *Te'vîlu Muhtelifi'l-Hadîs*, hadîsin zâhirinin akıl ve duyuyla çelişkili olduğu konulara has bir kitaptır.

– Nevevî'nin de dediği gibi – İbn Kuteybe, *Te'vîlu Muhtelifi'l-Hadîs*'inin diğer eserlere göre daha iyi ve evla olması için iyi kötü ne varsa herşeyi nakletmiştir. (Nevevî, 1985: 90.)

3. Tahâvî'nin (v. h. 321) *Müşkilu'l-Âsâr*'ıdır. *Müşkilu'l-Âsâr*, fikhî meselelerdeki hadîsler arasında çelişkiye mahsus bir kitaptır. Başka bir delille çelişkili olan hususlar, çok az zikredilmektedir.

Bu eserden hareketle Tahâvî'nin Hanefî fıkıh mezhebinin mutaassıbı olduğu ifade edilebilir. Çünkü o, Hanefî mezhebinin dışında başka bir görüşü neredeyse tercih etmemektedir. Ebu'l-Velîd el-Bâci (v. h. 474) *Müşkilu'l-Âsâr*'ı ihtisar etmiştir. Sonra Ebu'l-Mehâsin Yûsuf b. Mûsâ el-Hanefî (v. h. 12. Asır), bu muhtasarı ihtisar etmiş ve *el-Mu'tasar mine'l-Muhtasar min Müşkili'l-Âsâr* adını vermiştir.

4. İbn Fûrek Ebû Bekir Muhammed b. el-Hasen'in (v. h. 406) *Müşkilü'l-Hadîs ve Beyânuhû* adlı eseridir.

Müşkilü'l-Hadîs, Allah'ın sıfatları hakkında özellikle de teşbih ifade eden ve akılla çelişen hadîslere has bir kitaptır.

5. İbnü'l-Cevzî'nin (v. h. 597) *Keşfu'l-Müşkil* isimli kitabıdır.

6. Suyûtî'nin (v. h. 911) *Te'v'îlu Muhtelifi'l-Mühime li't-Teşbih*'idir.

7. 'Abdullah en-Necdî'nin (v. h. 1353) *Müşkilâtu'l-Ehâdisi'n-Nebeviyye ve Beyânuhâ* adlı eseridir.

Müşkilâtu'l-Ehâdisi'n-Nebeviyye, müellifin tıp, astronomi ve ilim alanında bazı kimselere müşkil gelen sahîh hadîsleri münakaşa ettiği bir kitaptır. İlgili hadîsleri, döneminin ulaştığı bilgi düzeyine göre iyi bir şekilde ele almıştır.

Bunlara ek olarak (konuyla ilgili) eksiksiz başlıklar ve bölümler ile kelâm, tefsir, hadîs şerh kitapları, fıkıh ve başka alanla ilgili kitaplarda dağınık olarak bulunan pek çok bilgi bulunmaktadır.

Gerçek şu ki, sosyal ve tabii ilimlerin gelişmesinin neticesi olarak bazı nebevî hadîslerin etrafında ortaya çıkan her asrın kendine göre yeni şüpheleri vardır. O hâlde bu şüpheleri tartışmak ve reddetmek için her asırda muhtelifu'l-hadîs ilmiyle ilgili bir şeylerin yazılması zorunlu bir ihtiyaçtır. Bu da sağlam ve asrının ilimlerini anlayan akli bir yöntem ve asrın üslubuna uygun olmalıdır.

Muhtelifu'l-Hadîs İlmî'nin Sebepleri

Muhtelifu'l-hadîsin pek çok sebepleri vardır. Bazı âlimler, yaptıkları araştırma ve incelemeye bu sebeplere dikkat çekmişlerdir. Bu konuda bulduğum en güzel şeylerden birisi, İbnü'l-Kayyım'ın şu sözüdür:

“Eğer (hadîs/hadîsler ile diğer deliller arasında) çelişki olursa ya iki hadîsten biri Hz. Peygamber'in kelâmından değildir. Nitekim sika ve güvenilir olmalarına rağmen bazı râviler hadîslerde hata yapmışlardır. Çünkü sika bir kimse de hata yapabilir. Ya neshin kabul olduğu durumlardan olursa iki hadîsten biri diğerini neshetmiş olabilir. Ya da Peygamber'in (s.a.v.) kelâmının kendisinde değil de onu işitenin anlayışında çelişki olmuş olabilir.

Şüphesiz çelişki, bu üç vecihten biri şeklindedir.” (İbnü’l-Kayyim, 1998: IV/149.)

Zikredilen mülahazalardan şu sonuç çıkarılabilir ki, hadîs ile delillerden biri arasında ihtilaf ya hakikî ya da zâhirî olabilir. İhtilafın iki kısmının her birinin de kendine has sebepleri vardır:

a. Hakikî İhtilafın Sebepleri

1. Şer’î bir hükmün neshedilmesidir. Nesh eden, mana açısından hakikî bir şekilde mensuh olanla çelişir. Neshin olduğu durumların çoğu, sarîh (apaçık/kesin) değildir. Bhusus ancak tarih yoluyla bilinebilir.

Bu durum (yani nesh), sadece âyetin veya hadîsin neshettiği hadîste olur. Yoksa akla veya bilgiye muhalif olan hadîste olmaz. Çünkü şer’î bir nassı ancak kendisi gibi şer’î bir nass neshedebilir. Haberlerde nesh olmaz. Bilindiği gibi nesh, sadece şer’î hükümlerde olur.

2. Peygamber’in (s.a.v.) ichtihadını düzelten bir vahyin inmesidir. İctihad ile onu düzeltmek için inen vahyin arasındaki ihtilaf hakikîdir. Bazı kimseler, icthadı işitmiş olabilir. Böylece onlar, bu icthadı rivâyet eder. Diğerleri ise (icthadı düzelten) vahyi duymuş olabilir. Onlar da bunu nakleder. Bunun sonucunda hakikî olarak birbirine zıt olan iki rivâyet bulmuş oluruz.

Böyle bir durum aslında nesh değildir. Çünkü nesh sadece önceden konmuş şer’î bir hüküm hakkında olur. (Allah tarafından) tasdik edilmeden önce Peygamber’in (s.a.v.) icthadı ise hakikî olarak şer’î bir hüküm değildir.

3. Râvînin rivâyette hata etmesidir. Hata ihtimali, sika bir râvîden de gelebilir. Bu hata, mana açısından bir çelişkiye sebep olabilir. Şüphesiz böyle bir çelişkinin var olması ise râvînin hata yaptığına bir delildir. O zaman bu da şâzz bir hadîstir. Hatanın lafzen veya Arapça dilinin anlamlarını bilmeyen bir kimseden manen nakledilen bir rivâyette ya da hadîsin ihtisâr edilmesi sebebiyle ya da bunun gibi benzer diğer nedenlerden dolayı olması arasında bir fark yoktur.

Hadîs, âyete veya kendisinden daha sağlam hadîsle hakikî bir şekilde çelişkili olursa bu, şâzz bir hadîs olup böyle bir hadîs de zayıftır. Ayrıca hadîs, aklî veya hissedilen ilmî bir hakikate muhalif olursa da böyledir. Yani o, şâzz bir hadîstir. Ancak

hadîsin aklî veya ilmî (nazari/teorik) bir zanna muhalif olmasına gelince; bu durum, hadîsin şâzz olduğuna delalet etmez. Zira aklî veya ilmî zannın hatalı olması muhtemeldir.

b. Zâhirî İhtilafın Sebepleri

1. Şer'î nassın yanlış anlaşılmasıdır. Yanlış anlaşılma, hadîsin âyete veya başka bir hadîse muhalif olduğu bahsedilen durumlarda çokça görülür. Aslında böyle bir ihtilaf, gerçekte olmayıp bazı insanların akıllarında var olan bir ihtilafdır. İhtilafın âmm ile hâss, hakikat ile mecaz, mutlak ile mukayyed ve bunlar gibi şeyler arasındaki karışıklıktan kaynaklanmış olması arasında da bir fark yoktur. Bu sebep, cem' ve tevfiik yoluyla giderilmektedir.

2. İnsan aklının yetersiz kalmasıdır. İnsan aklının iki bölümü vardır:

Birincisi: Aklın kesin olarak bildiği şeylerdir. Bunlar aklî hakikatlerdir. Ayrıca bütün akılların üzerinde ittifak ettiği şeylerdir. Bu bölüm, oran olarak küçüktür.

İkincisi: İkincisi zan bölümü olup (birincisine göre) büyük kısımdır. Bunun alameti ise akılların üzerinde ittifak etmeyip ihtilaf etmeleridir.

Bilinmektedir ki, sahih şer'î nasslar, aklî hakikatler ile çelişmez. Fakat bunların ikinci kısımdaki bazı akıllarla çelişkiye düşmesi muhtemeldir. O zaman bu kısımda tüm akılların ittifak etmesi ve akılların burada çelişkili olması nasıl mümkün olur?

3. Duyusal tecrübe ile elde edilen ilmin eksik kalmasıdır. Şüphesiz ilmî hakikatler, oran açısından azdır. Bilginin büyük kısmı sadece zan ve nazariyattır (teoriler). Sahih şer'î nasslar, ilmî hakikatler ile çelişkili olmaz. Fakat bazı (bilimsel) teorilerle tearuz etmesi mümkündür. Çünkü bu teorilerin bir kısmı doğru, bir kısmı yanlıştır. Bu durumda doğru olmayan şeylerle şer'î bir nassın ittifak etmesi nasıl mümkün olur?

Bunun da ötesinde bu tearuz, sahih şer'î nassla çelişki olan teorinin batıl olduğunu açıklar. Böylece hak din, tecrübî bilgiyi yönlendirmiş, yolunu göstermiş ve ona büyük emekler sarf etmiştir. Böylece vahiy ile tecrübî ilim, birbirini tamamlamış olmaktadır.

Muhtelifu'l-Hadîs İlmî'nin Hükümü

Burada hüküm ile kastedilen, hadîs ile âyet, hadîs, akıl ve bilgi gibi diğer deliller arasındaki ihtilafın nasıl giderileceğidir.

Âlimler, muhtelifu'l-hadîsin hükmü konusunda birbirinden farklı çeşitli metotlar takip etmişlerdir:

Birincisi: Muhaddislerin görüşüdür. Onlar, sırasıyla aşağıdaki yöntemleri esas almışlardır. Çünkü kendisinden önceki yöntemi uygulamak imkânsız olursa daha sonraki metoda yönelmişlerdir:

- 1- Cem' ve Tevfik.
- 2- Nesh.
- 3- Tercih.
- 4- Tevakkuf veya Hadîsi Reddetme.

İkincisi: Bu, usûlcülerin çoğunluğunun görüşüdür. Onlar ise sırasıyla aşağıdaki metotları kabul etmişlerdir:

- 1- Cem' ve Tevfik.
- 2- Tercih.
- 3- Nesh.
- 4- Hadîsi Reddetme veya İki Hadîsten Birini Seçme ya da Her Bir Hadîsi Birer Defa Kabul Etme.

Üçüncüsü: Hanefî âlimlerin görüşüdür. Onlar da aşağıda olduğu gibi sırasıyla şu metotları takip etmeyi benimsemişlerdir:

- 1- Nesh.
- 2- Tercih.
- 3- Cem'.
- 4- Tesâkut (Düşürme).

Muhtelifu'l-Hadîs İlmî'nin Hükmüyle İlgili Görüşlerin Tartışılması

Zikredilen görüşlere dikkatli bir şekilde baktığımızda, özellikle de bazı düzeltmeleri de bunlara ilave edersek muhaddislerin görüşünün doğruya en yakın olduğunu görürüz. Bu düzeltmeler şunlardır:

a. Makbul (sahîh) olmayan hadîsin devre dışı bırakılmasıdır. Çünkü makbul olmayan hadîsi cem' ve tevfik metotlarına dahil

etmemiz caiz değildir. Nitekim sahîh hadîs, zayıf hadîse hamledilemez ve zayıf hadîs, sahîh hadîsi neshedemez.

Şâfiî şöyle demiştir: “Buna ek olarak ancak adâlet sahibi olduğu bilinen kimselerin şahitliği kabul edildiği gibi bu konuda da sadece sabit (sahîh) olan hadîs kabul edilir. Eğer hadîs bilinmiyorsa veya onu nakleden kimse sika değilse (Hz. Peygamber tarafından) söylenmediği şekilde rivâyet edilmiştir. Çünkü o, sabit (sahîh) değildir.” (Şâfiî, 2008: 40.)

İmâm Şâfiî, aynı zamanda bu konuda şunları da ifade etmiştir: “Biz, Peygamber’den (s.a.v.) ihtilaflı bir şey nakledildiğini bulamayız. (Eğer bulursak) onun ihtilaflı olmamasının muhtemel olduğu bir tarafını mutlaka ortaya çıkarırız... Veya ihtilaflı iki hadîsten birinin başka bir hadîsin teyit etmesiyle diğerine göre daha fazla sağlam olduğuna dair bir delil buluruz. Böylece ihtilaflı olduğuna nispet edilen iki hadîs, birbirine denk olmaz. Biz de bu iki hadîsten daha sağlam olanını kabul ederiz.” (Şâfiî, 1940: 216.)

Muhtelifu'l-hadîs ilminin tanımlarının çoğunda zayıf hadîsin başlangıçta muhtelifu'l-hadîsten çıkartılması hususu yer almıştı.

b. Hakkında Peygamber (s.a.v.) veya sahâbîden gelen açıklamanın olduğu nesh ile tarih aracılığıyla bilinen nesh arasındaki farktır. Çünkü sarîh olan nesh, cem’ ve tevfiikten önce gelir. Gayr-i sarîh (açık/kesin olmayan) neshe gelince; bu durumda o, cem’ ve tevfiikten sonra gelir. Kabirlerin ziyaret edilmesinin yasaklanması ile buna izin verilmesinin arasını bağdaştırmaya çabalamak doğru değildir. Çünkü ikincisi (kabirleri ziyaret etmeye izin verilmesi), birincisini (kabirleri ziyaret etmenin yasaklanması) nesh etmiştir.

c. Tercih mümkün olmaz ise yeni bilgilere ulaşıncaya kadar tevakkuf etmemiz daha doğru olur. Peygamber’in (s.a.v.) hadîsine karşı edepi davranarak iki hadîsi de reddettiğimizi veya (hükümden) düşürdüğümüzü söyleyemeyiz. Zira biz, cem’ ve tevfik için uygun bir yöntemi idrak edememiştir. Buradan hareketle iki hadîsten birinin rivâyetinde kesinlikle bir hatanın var olduğu anlamına da gelmemektedir. Bilakis bu konuda kusurun bizden kaynaklı olması muhtemeldir. Şu an bize gizli olan tercihin bir çeşidi daha sonra açık olabilir. Ayrıca bize saklı olan, bir başkası için açık olabilir. Bu yüzden tevakkuf, burada doğru olan görüştür.

Tevakkuf ile kastedilen şey, nazarî (teorik) bir tevakkuftur. Amelî (pratik) tevakkufa gelince; bu, iki durumdan birini seçmektir. Sanki her iki nass mevcut değil gibidir. Çünkü bir hadîsi başkabir hadîse tercih etmek mümkün olmadığında teorik (aklî) açıdan bir meselede tevakkuf yapmak mümkündür. Fakat

amelî (pratik) tevakkuf, yapılmaması ve terk edilmemesi anlamıyla mümkün değildir. Bu yüzden kastedilen tevakkuf, nazari (teorik) tevakkuftur.

Usûlcülerin çoğunluğunun görüşüne gelince; onlar, tercih yöntemini neshin önüne geçirmektedir. İki sebepten dolayı bunun tersi olması daha doğrudur:

Birinci Sebep: Tercih, delilsiz bir şekilde sahih olan iki hadîsten birinde hatanın olduğunu farzetmekte ve sadece tearuzun varlığı delil olması açısından yeterli değildir. Oysa her iki hadîs de sahih olabilir. Fakat birisi diğerini nesh etmiştir. Neshte rivâyet açısından her iki hadîsi birlikte kabul ederken ve hüküm açısından ancak nesh eden hadîsi benimsesek de tercihte sadece iki hadîsten birini kabul ederiz.

İkinci Sebep: Tercihi neshin önüne geçirmektir. Bunun manası, her ikisi de aynı sağlamlıkta olmasına rağmen nesh edenin neshedilenden daha sağlam olduğunun şart koşulmasıdır. Bu, âlimlerin söylemediği bir şeydir. Âlimlerden bazıları, nesh edenin daha sağlam olması gerektiğini şart koşmuşlardır. Onlar, böyle bir şartla zayıf hadîsin sahih hadîsi veya âhâd hadîsin mütevâtir hadîsi nesh edemeyeceğini kastetmişlerdir. Âhâd bir hadîsin kendisinden daha sağlam âhâd bir hadîsi nesh edememesi ise olamaz.

Bu yüzden âlimler, tekrar içki içenin cezalandırılması hususunda Mu'âviye ve başkalarının değil de Câbir ve Kâbîsa'nın naklettiği hadîsin kabul edilmesinde ittifak etmişlerdir. Çünkü Câbir ve Kâbîsa'nın naklettiği hadîs, diğerlerinin rivâyet ettiği hadîsi nesh ettiği için böyledir. Bununla birlikte Mu'âviye ve onunla birlikte olanların naklettiği hadîs, muhaddislerin ittifakıyla daha sağlamdır.

Mu'âviye'den nakledildiğine göre Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: **“İçki içen kimseyi (sopa, kamçı, kırbaç vb. ile) dövün. Eğer dördüncü kez içerse onu öldürün.”**

Câbir b. 'Abdullah'tan rivâyet edildiğine göre Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: **“İçki içen kimseyi (sopa, kamçı, kırbaç vb. ile) dövün. Eğer dördüncü kez içerse onu öldürün.”** Câbir b. 'Abdullah diyor ki: *“Bu sözden sonra dördüncü kez içki içen bir adam Peygamber'e (s.a.v.) getirildi. Ancak onun öldürülmesini değil de dövülmesini emretti.”*

Aynı şekilde Kabîsa b. Zü'eyb de Peygamber'den (s.a.v.) buna benzer bir hadîs rivâyet etmiş ve şöyle demiştir: *“Bu konuda ölüm*

cezası kaldırıldı ve (dövülmesine) izin verilmiş oldu. İlim ehlinin geneline göre amel, bu hadîse göre olup geçmişte veya günümüzde bu konuda aralarında bir ihtilaf da bilmiyoruz.” (Tirmizî, “el-Hudûd”, 15, Hadîs No: 1444.)

Doğru olan, neshin tercihten önce gelmesidir. Takdim etmek, iki sahîh hadîsten birinde hatanın var olduğunu kabul etmemektedir. Bundan dolayı muhaddislerin tertibi, doğru olmaya daha yakındır. Bu da âlimlerin, itirazın olmadığı bir şekilde muhtelifu'l-hadîs kitaplarında kademe kademe ele aldıkları şeylerdir.

Ayrıca tercih imkânı olmadığı durumda iki hadîsten birinin reddedilmesiyle ilgili onların sahip olduğu görüşleri yukarıda geçtiği gibi doğru değildir. İkisinden birisinin seçilmesiyle ilgili görüşleri ise aynı şekilde doğru değildir. Çünkü bu, delilsiz olarak yapılan bir tercihtir.

İki hadîsten her birinin birer defa kabul edilmesi ile ilgili sözleri de böyledir. Çünkü birbiriyle çelişkili olan iki hadîsle amel edilmesinde olduğu gibi bunun da bir delili yoktur.

– Allah en iyisini bilendir. – Benim için zahir olan şey şudur ki, onlar ancak her iki hadîsin reddedilmesini veya iki hadîsten birisinin tercih edilmesini ya da iki hadîsten her birinin birer defa kabul edilmesini amaçlamaktadır. Ayrıca onlar, nazari (teorik) tevakkuf değil de amelî (pratik) tevakkufu istemektedir. Şüphesiz tevakkufun manası, sanki o meselede herhangi bir nass gelmemiş gibi insanın serbest hareket etmesidir.

Hanefilerin görüşlerine gelince; onların görüşleri hakkında da iki mülâhaza vardır:

a. Neshi her şeyin önüne geçirmeleridir. Bu ancak sarîh nesh olduğu durumlarda doğru olur. Fakat gayr-i sarîh neshte böyle olması doğru değildir. Şüphesiz bu iki neshin arasını ayırt etmek gerekmektedir.

Bu yüzden bazı hanefî âlimler, bu görüşü uygun bulmamıştır. Ebu'l-Hasenât Muhammed 'Abdulhayy el-Leknevî, neshin tevfiğe takdimini tartışarak şunları demektedir: “Ancak burada kendisiyle amel etme imkânı olmakla birlikte şer'î nassla amel etmekten bertaraf etmenin uygun olmadığı bir karışıklık vardır. Bu konuda doğru olan, birbiriyle çelişkili olan hadîslerin arasını cem' etmenin yolunu aramaktır...” (Leknevî, 2005: 183.)

b. Tercihî cem'e takdim etmeleridir. – Daha önce de değindiğimiz gibi – bunda iki hadîsten birini reddetmek, delilsiz olarak onu zayıf kabul etmek ve sahîh olan delili ihmal etmek vardır. Bilinmektedir ki, kelâmın i'mali (bir manada kullanımı)

ihmalinden (manasız bırakılmasından) evladır. Bu kelâm, şer'î bir nass olursa sen ne dersin?

Bu konuda benim düşüncem şudur ki, – böyle bir şeye işaret eden kimseyi görmedim – burada tercihin öne alınmasından maksat, sağlam olanı kabul etmek ve zayıf olanı terk etmektir. Zira sağlam olan iki delil arasında bir tercihde bulunmak değildir. Allah en iyisini bilendir.

Tercihe Şayan Olan Görüş:

Yukarıdaki mülahazaların sonucunda bizim için tercihe şayan olanın aşağıdaki hususları sırasıyla takip etmektir:

- 1- Zayıf hadîsi reddetmek.
- 2- Sarih Nesh.
- 3- Cem' ve Tefvik .
- 4- Gayr-i Sarih Nesh.
- 5- Tercih.
- 6- Tevakkuf.

Bu Yöntemlerin Açıklanması ve Örnekleri:

1- Zayıf Hadîsi Reddetmek ve Sadece Sahîh ile Hasen Hadîsi Kabul Etmek

Şüphesiz sahîh ve hasen hadîse muhalif olmayan zayıf hadîsin – sahîh olan görüşe göre – belli şartlar dahilinde kabul edilmesidir. Bu şartlardan biri de zayıf hadîsin genel bir aslın kapsamında olmasıdır. Yani sağlam bir delilin onu güçlendirmesi ve desteklemesidir. Şayet genel bir aslın altında dâhil edilemezse zayıf hadîs kabul edilmez. Çünkü sahîh bir hadîsle çelişkili olursa bu durumda nasıl olur? O zaman zayıf hadîsin kabul edilmemesi daha evladır. Zira hadîsin şiddetli bir zayıflığı olmuş olur. Böyle bir durumda ise hadîsin kendisinde zayıflık vardır ve sahîh olan hadîse muhalif olduğu için zayıftır. Bu da münker hadîstir. Böyle bir hadîsin kabul edilmemesinde de herhangi bir ihtilaf yoktur.

Bunun örneği, ayakların altına mesh edilmesidir: el-Mugîre b Şu'be'den rivâyet edildiğine göre o şöyle demektedir: “*Peygamber (s.a.v.), ayaklarının altına ve üstüne mesh ederdi.*”(Tirmizî, “et-Tahâret”, 72, Hadîs No: 97.)

Bu, zayıf bir hadîstir. Çünkü sağlam olan hadîsle çelişkilidir. Bu da Hz. 'Alî'nin naklettiği hadîstir: “*Şayet din re'yle olsaydı ayakların altını mesh etmek, üstünü mesh etmekten daha evla olurdu. Fakat ben, Rasûlullah'ı (s.a.v.) ayaklarının üstüne mesh ederken gördüm.*” (Ebû Dâvud, “et-Tahâret”, 61, Hadîs No: 162.)

Bu durumda bu iki hadîsin arasını cem' etmeye çabalamamız doğru değildir. Bunun da ötesinde şüphesiz zayıf olan hadîsi redderiz ve sadece sağlam olan hadîsi kabul ederiz.

2- Sarih Nesh

Bilinmektedir ki, haberlerde nesh olmaz. Çünkü haberlerin doğru veya yanlış olması muhtemeldir. Nesh ancak helal, haram ve bunlara benzer olan şer'î hükümlerde gerçekleşir. Bu yöntemin geçerliliği için şu iki şart ileri sürülmüştür:

a- İki delilden her birinin sahîh olmasıdır. Yoksa nesh edenin (nâsîh) veya nesh edilenin (mensûh) zayıf olması doğru değildir.

b- Rasûlullah'ın (s.a.v.) veya sahâbeden birinin nâsihi açıklamasıdır.

Eğer bu iki şart gerçekleşirse âyet veya hadîs olması farketmez, nesh eden kabul edilir ve nesh edilenin hükmü terk edilir. Nâsîh ile mensûh arasında cem' ve tefvik caiz değildir.

Sarih nesh, Peygamber'in (s.a.v.) ve sahâbeden herhangi birinin açıklamasıyla olur.

Peygamber'den (s.a.v.) nakledilen sarih neshin örneklerinden birisi şu hadîstir: “**Sizleri kabirleri ziyaret etmekten yasaklamıştım. Artık onları ziyaret edebilirsiniz. Kurban etlerinizi üç günden fazla evde tutmaktan sizi nehyetmiştim. Şimdi istediğiniz kadar tutabilirsiniz. Kapların dışında nebiz içmekten sizi yasaklamıştım. Artık bütün kaplardan içebilirsiniz. Ancak sarhoş edici şeyler içmeyin.**” (Müslim, “el-Cenâ'iz”, 106, Hadîs No: 977.)

Sahâbeden birinin açıklamasıyla olan sarih neshe örneklerinden biri de mut'a nikahı ile ilgili hadîslerdir. Sebra el-Cühenî'den nakledildiğine göre o şöyle demiştir: “*Fetih yılı Mekke'ye girdiğimizde Rasûlullah (s.a.v.) mut'a yapmamızı bize emretti. Sonra ondan bizi nehyedinceye kadar mut'adan çıkmadık.*” (Müslim, “en-Nikâh”, 22, Hadîs No: 1406.)

Başka bir rivâyette ise şöyledir: Rasûlullah (s.a.v.) mut'a yapmayı yasaklamış ve şöyle buyurmuştur: “**Dikkat edin ki, mut'a nikahı, bugünüzden sonra kıyâmet gününe kadar haramdır.**” (Müslim, “en-Nikâh”, 28, Hadîs No: 1406.)

Burada ancak nesh edeni kabul etmemiz ve nesh edilene terk etmemiz doğrudur.

3- İki Delil Arasında Cem' ve Tefvik

İhtilafın hadîs ile Kur'ân-ı Kerîm'den bir âyet veya hadîs ile başka bir hadîs ya da hadîs ile aklî bir delil veya hadîs ile hissî bir delil arasında olması arasında bir fark yoktur.

Bu yüzden makbul olabilmesi için bu cem'in bazı şartları olup şu şekildedir:

a. Hadîs – veya birbiriyle çelişkili bir hâlde olan iki hadîs –, sahîh veya hasen hadîslerden olmalıdır.

b. Bu hususta sarîh bir nesh olmamalıdır.

c. Cem', başka şer'î bir nassla çelişkili olmamalıdır.

d. Aklî hakikatlere muhalif olmamalıdır.

e. İlmî hakikatler ile çelişkili olmamalıdır.

f. Arap dili kurallarına uygun olmalıdır.

g. Cem', caiz olmayan bir şekilde yapmacık ve zorlama olmamalıdır.

Eğer bu şartlar bir araya gelirse şüphesiz çelişki zâhirî olur ve aradaki ihtilafı gidermek mümkün olur. Cem' ve tefvik, pek çok yöntemle olmakla birlikte bunlardan şer'î nassların arasındaki (çelişkiyi) uzlaştırmada kullanılan bazı metotları zikredeceğim:

a- 'Âmm'ın Hâss'a Hamledilmesi

Buna 'Abdullah b. 'Ömer'in naklettiği şu hadîs örnektir: *"Peygamber'in (s.a.v.) gazvelerinin birinde öldürülmüş bir halde bir kadın bulundu. Rasûlullah (s.a.v.) ise kadınların ve çocukların öldürülmesini yasakladı."* (Buhârî, "el-Cihâd v's-Siyer", 147, Hadîs No: 3014.)

Bu hadîsin zâhirî Allah Te'âlâ'nın şu âyetiyle çelişmektedir: **"Müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün."** (et-Tevbe, 9/5.)

Bu iki delilin arası şu şekilde bağdaştırılır: Şüphesiz âyet, bütün müşrikler hakkında genel bir hükümdür. Hadîs ise kadınlara ve çocuklara has bir hükümdür. Böylece âyet, hadîse hamledilir ve hadîste zikredilen kadınlar ve çocuklar, âyette kastedilen müşriklerden istisna edilir.

b- Mutlak'ın Mukayyed'e Hamledilmesi

Bu durumun örneği Hz. 'Âişe'nin naklettiği şuhadîstir: Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: **“El, (çalınan malın değeri) çeyrek dinar ve daha fazlası olması durumunda kesilir.”** (Buhârî, “el-Hudûd”, 13, Hadîs No: 6789.)

Bu hadîsin zâhirî Allah Te'âlâ'nın şu âyetiyle çelişmektedir: **“Hırsız erkek ile hırsız kadının ellerini kesin...”** (el-Mâ'ide, 5/38.)

Şüphesiz âyet, herhangi bir şart olmadan genel bir hükümdür. Hadîs ise bir şartla sınırlanmıştır. Bu şart da çalınan malın değerinin çeyrek dinar ve daha fazla olmasıdır. Bu durumda âyet, hadîse hamledilir ve elin kesilmesi ancak çalınan malın kıymetinin çeyrek dinar ve daha fazla olduğu durumlarda gerçekleşir.

c- Muhtemel Manaları Olanın Zâhirî Olana Hamledilmesi

Belki de bunun örneklerinden biri, anne karnındaki cenine meleğin inme vakti ile ilgili hadîstir. 'Abdullah b. Mes'ûd'dan nakledildiğine göre doğru konuşanların en doğrusu olan Rasûlullah (s.a.v.) bize şöyle buyurmuştur: **“Sizden birinizin yaratılışı anne karnında kırk günde toplanır. Sonra bu kadar sürede de anne karnında alaka (kan pıhtısı) olur. Ardından yine bu kadar sürede anne karnında mudga (et parçası) olur. Sonra da ona bir melek gönderilir...”** (Müslim, “el-Kader”, 1, Hadîs No: 2643.)

Âlimlerin pekçoğu, bu hadîsten meleğin cenine üç kırk gün (120 gün) sonra gönderildiği şeklinde anlamışlardır. Bu, hadîsin muhtemel manalarından biridir. Bu zamandaki tıbbî bilgiler de bu anlamı tercih etmektedir.

Doğru olan, bu hadîsin Huzeyfe b. Esîd'in naklettiği hadîse hamledilmesidir. Huzeyfe şöyle demektedir: Rasûlullah'ın şöyle buyurduğunu işittim: **“Nutfenin üzerinden kırk iki gün geçtiği zaman Allah, ona bir melek gönderir...”** (Müslim, “el-Kader”, 3, Hadîs No: 2645.)

Böylece ikinci hadîs, meleğin cenine gönderiliş zamanını belirlemede delalet açısından birinci hadîsten daha fazla güçlüdür. Bilakis bu konuda nakledilen bir nasıttır. Bu yüzden birinci hadîs, ikinci hadîse hamledilir.

d- Tenvî' (Çeşitleme) veya Tahyîr (Tercihle Bulunma)

Namazın başlangıcı ile ilgili hadîsler konuya örnek verilebilir. Ebû Hureyre'de nakledildiğine göre o, Rasûlullah'a (s.a.v.) kıraat ile tekbir arasındaki sükût ettiği zamanda neler söylediğini

sormuştur. Peygamber (s.a.v.) şöyle cevap vermiştir: **“Allahım! Doğu ile batı arasındaki uzaklık olduğu gibi benim ile günahlarımın arasını da uzaklaştır. Allahım! Beyaz elbiseden kirlerin temizlendiği gibi beni de günahlarımdan temizle. Allahım! Günahlarımı su, kar ve doluyla yıka.”** (Buhârî, “el-Ezân”, 89, Hadîs No: 744.)

Hız. ‘Alî’nin Rasûlullah’tan (s.a.v.) rivâyet ettiğine göre o şunları nakletmiştir: Rasûlullah (s.a.v.), namaza kalktığında O şöyle dua ederdi: **“Yüzümü hanîf olarak gökleri ve yerleri yaratan Allah’a çevirdim. Ben müşriklerden değilim. Şüphesiz ki namazım, ibadetlerim, yaşamam ve ölümüm, alemlerin Rabbi olan Allah içindir. O’nun hiçbir ortağı yoktur. Bununla emrolundum ve ben, Müslümanlarımdım.”** (Müslim, “Salâtü’l-Misâfirîn”, 201, Hadîs No: 744.)

Hadîsin zâhirî anlamı, bir önceki hadîsle çelişmektedir. Doğru olan, Rasûlullah’ın (s.a.v.) namazın başında birbirinden farklı farklı dualar yapmasıdır. Bu yüzden Müslim, namaza başlangıç dualarından sahîh olanlarından birisini dilediği gibi seçmiştir. Sünnete daha uygun olan, Rasûlullah’ın (s.a.v.) farklı yaptığı gibi farklı farklı dua yapmaktır. Çünkü O (s.a.v.), bazen bir duayı, bazen de diğerini okumaktadır.

Bunun diğer bir örneği, Peygamber’in (s.a.v.) abdest alışıyla ilgili nakledilen hadîslerdir. Zira O, azalarını birer defa, ikişer defa veya üçer defa yıkayarak abdest almıştır. Aslında bunlardan birinin diğeriyle arasında bir çelişki yoktur. Zira Rasûlullah (s.a.v.), zikri geçenlerin hepsini yapmıştır.

e- Birisinin Hakikî Manada ve Diğerinin Mecâzî Manada Anlaşılması

Bunun örneklerinden biri, Enes’in naklettiği şu hadîstir: “Peygamber’in (s.a.v.) yanındaydım. O’na bir adam geldi ve şöyle dedi: ‘Ey Allah’ın Rasûlü! Ben haddi (şer’î ceza) gerektirecek bir iş yaptım, onu benim hakkımda yerine getir.’ (Enes, şöyle devam etmektedir.) Hız. Peygamber ona bir şey sormadı. Namaz vaktide gelmişti. Peygamber (s.a.v.) ile birlikte namaz kıldılar. Peygamber (s.a.v.) namazı bitirince adam ayağa kalktı ve şöyle dedi: ‘Ey Allah’ın Rasûlü! Ben haddi gerektirecek bir iş yaptım, hakkımda Allah’ın kitabını yerine getir.’ Bunun üzerine Hız. Peygamber şöyle karşılık vermiştir: **‘Sen bizimle birlikte namaz kılmadın mı?’** Adam da ‘evet’ dedi. Hız. Peygamber ise şöyle buyurmuştur: **‘Senin günahını (veya haddini/şer’î cezası) Allah affetmiştir.’** (Buhârî, “el-Hudûd”, 27, Hadîs No: 6823.)

Adamın “*Ben bir haddi (şer‘î ceza) gerektirecek bir iş yaptım.*” sözünden kastedilen, hakikî (ıstilahî) anlamda hadd değildir. Bu sözdeki maksat, lügavî mana olup bu da günahdır. Her bir günah da Allah’ın koymuş olduğu haddlerden bir haddi aşmaktır. Boşanma konusunda Allah’ın şu sözleri bunun gibidir: **“Bunlar Allah’ın koyduğu sınırlardır. Sakın bunları aşmayın. Allah’ın koyduğu sınırları kim aşarsa onlar zalimlerin ta kendileridir.”** (el-Bakara, 2/229.)

Biz, değiştirmeyi gerektiren bir karine sebebiyle lafzı ıstılâhî anlamdan lügavî anlama çevrilmesine kani olduk. Bu karine de Allah Te‘âla’nın koymuş olduğu haddlerden birini, Rasûlullah’ın (s.a.v.) affetmesinin ve müsamaha göstermesinin mümkün olmamasıdır. Buna işaret eden deliller çok olup Hz. ‘Â’îşe ve diğerlerinin rivâyet ettiği hadîs bunlardan biridir: Üsâme, hırsızlık yapan bir kadın hakkında (affedilmesi için) Peygamber (s.a.v.) ile konuştu. Buna Peygamber (s.a.v.) şöyle karşılık vermiştir: **“Sizden önceki ümmetler ancak şundan dolayı helak olmuşlardır: Onlar, aralarında zayıf bir kimse hırsızlık yaptığında haddi uygularlardı, şerefli bir kimse hırsızlık yaptığında ise onu yerine getirmezlerdi. Canım elinde olan Allah’a yemin olsun ki, şayet Fâtıma bunu yapmış olsaydı mutlaka onun da elini keserdim.”** (Buhârî, “el-Hudûd”, 11, Hadîs No: 6787.)

f- Birisinin Sahîh ve Diğerinin Kâmil Manada Olduğuna Hamledilmesi

Bu başlığın örneklerinden birisi, Ebû Hureyre ve diğerlerinin naklettiği şu hadîstir: Peygamber (s.a.v.), bir gün meydanda oturuyordu. Bu sırada O’na Cibrîl gelip şunu sordu: “*İman nedir?*” Hz. Peygamber ise şöyle cevap verdi: **“İman, Allah’a, meleklerine, kitaplarına, Allah’a (tekrar) kavuşmaya ve peygamberlerine inanmandır. Ayrıca öldükten sonra tekrar dirilmeye inanmandır.”** (Buhârî, “el-İmân”, 37, Hadîs No: 50.)

Hadîsin zâhirî anlamı, Enes’in Peygamber’den (s.a.v.) naklettiği şu hadîsle çelişmektedir: **“Sizden biriniz, kendiniz için istediği kardeşi için de istemedikçe (kâmil manasıyla) iman etmiş olmaz.”** (Buhârî, “el-İmân”, 7, Hadîs No: 13.)

Buna göre ilk hadîs, “*kendisi için istediklerini kardeşi için de istemesi*” hususunu imanın rûkunlarından biri olarak zikretmemektedir. İki hadîs arası şöyle bağdaştırılır/uzlaştırılır: Birinci hadîs ancak kendisiyle sahih olan imanın rûkunları olduğunu hamledilir. İkinci hadîs ise kendisiyle imanın kâmil olduğu şeklinde yorumlanır.

g- Durumun Gerektirdiği Bir Kelimeyi Takdir Etmek

Konuyla ilgili 'İtbân b. Mâlik el-Ensârî'nin naklettiği şu hadîs buna örnektir: Rasûlullah (s.a.v.), gün yükseldiği zaman benim yanıma geldi ve şöyle buyurdu: **“Kıyamet gününe Lâ İlâhe İllallah diyerek ve bununla da Allah'ın rızasını isteyerek ulaşan bir kula Allah, cehennem ateşini haram kılacaktır.”** (Buhârî, “er-Rikâk”, 6, Hadîs No: 6423.)

Bu hadîsin zâhirî manası sadece “Lâ İlâhe İllallah” sözünü şart koşmakta ve böylece cehennem ateşi haram kılınmaktadır. Bu durumda Müslümanlardan günahı olan kimselerin önce azap çekmesi ve ardından cehennemden çıkıp cennete girmeleriyle ilgili pek çok nassla ihtilafli olmaktadır.

Bu problem, kendisiyle mananın doğru olacağı bir kelimenin takdir edilmesiyle giderilmektedir. Bu kelime de “ebedi”dir. Böylece hadîs, şu şekilde olur: “.. Allah, cehennem ateşini (ebedi olarak) haram kılar.”

h- Hadîs ile İlmî Birleştirmek

Belki de asrımızda bu konunun en iyi örneklerinden biri, hakkında pek çok sözün söylendiği ve etrafında tartışmaların yapıldığı sinek hadîsidir. Ebû Hureyre'den nakledildiğine göre Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: **“Sizden birinizin (yiyecek-ıçecek) kabına sinek düştüğünde onun tamamını iyice kaba batırsın, sonra da onu çıkarıp atsın. Çünkü sineğin kanatlarının birinde şifa, diğerinde ise zehir vardır.”** (Buhârî, “Bed'u'l-Halk”, 17, Hadîs No: 3320.)

Mütekaddimûn âlimlerimiz, kendi asırlarındaki bu konuyla ilgili itirazlara cevaplar vermiştir. Asrımızdaki âlimler de çağdaş itirazlara cevaplar vermektedir. Belki de muasır doktorlardan müttali olduğum cevapların en güzeli, İskenderiye Üniversitesi'nde ortopedi uzmanı Doktor Emîn Rızâ'nın cevabıdır. Bu konuda en öne çıkanları sana maddeler halinde belirteceğim:

➤ Hadîs, sinek çiftliği (besleyiciliği) yapılmasını, avlanılmasını, kapların içine konulmasını ya da evlerin ve sokakların temizliğinin ihmal edilmesini emretmemektedir. Ayrıca hadîs, sineklerle ilgilenmeyi, onlarla mücadele etmeyi ve yok etmeyi de yasaklamamaktadır.

➤ (Yiyecek/İçecek) kaplarına sinek düşen ve bundan öğrenen bir kimseyi Allah, bununla mükellef tutmaz. Bu emir, şüphesiz kaplardaki şeyleri içen kimseler için geçerlidir.

➤ Hali hazırdaki ilmî teorilere uygun olmadığını delil göstererek sahîh bir hadîsi kabul etmemek, hiç kimsenin hakkı

değildir. Çünkü bilimsel teoriler, (zamanla) gelişir ve değişir. Hatta teorilerin altının üstüne gelmesi (yanlışın doğru olması) bile muhtemeldir.

➤ Sahîh bir hadîs, bir insanın aklıyla çakışırsa bu kimsenin aklında kusur vardır, hadîste değil.

➤ Bu asrın ilk otuz yılındayaşayan cerrahların hepsi, çok hassas kırıklar ile kronik yaraların sinekle tedavi edildiğini gözleriyle görmüşlerdir. Sinekler özellikle bunun için yetiştiriliyordu. Bu tedavi, sineklerde hastalıklara sebep olan mikroplar ile mikrop yiyicilerin aynı anda bulunmasını temel alarak mikrop yiyicilerin ortaya çıkarılmasına dayanıyordu. Bu yöntemin başarılı olması sebebiyle sineklerle tedavi yöntemine devam edilmiştir. Bu ancak âlimlerin ilgisini şiddetle cezbeden daha önceki bileşenlerin ortaya çıkması sebebiyledir.

Sineklerin taşıdığı mikroplara gelince; aşağıdaki hususları dikkate almak gerekmektedir:

❖ Sineklerin taşıdığı mikropların hepsinin zararlı ve hastalıklara sebep olduğu doğru değildir.

❖ Sineğin taşıdığı mikropların sayısının bu mikropları yiyen kimsede hastalıkların olması için yeterli olduğu da doğru değildir.

❖ İnsanın vücudunun tamamen zararlı mikroplardan soyutlanması mümkün değildir. Eğer bu mümkün olsaydı bu, kendisi için en büyük zarar olurdu. Çünkü insan bedeni, zararlı mikroplardan tekrar tekrar çokça yerse onda aşamalı olarak bu mikroplara karşı bir bağışıklık oluşur.

➤ Bu hadîste mikropların ve antibakterilerin varlığını gaybtan haber vermek vardır. Modern ilim, bize bakteri, mantar, virüs gibi mikro-canlıların birbirlerine karşı bitmek bilmeyen bir şekilde savaştıklarını öğretmektedir. Onlardan biri, zehirli madde salgılayarak diğerini öldürür. Bu zehirli maddelerden bazıları vardır ki, onun tedavide kullanılması mümkündür. İşte bu da penisilin ve diğerleri gibi antibiyotik şeklinde isimlendirilmiştir. (Muhammed Tâhir el-Cevâbî, 1986: 421-422.)

4- Gayr-i Sarih Nesh

Ancak aşağıdaki şartlar bir araya gelirse bu yönetime başvurulur:

a. Delillerden her birisi sağlam olmalıdır.

b. İki delilin arasında sarih bir nesh bulmamalıyız.

c. Cem' ve tevfiği zorlama bir şekilde yapmamalıyız.

d. Mütekaddim (önceden gelen), müteahhirden (sonradan gelen) ayırt edilmelidir.

Buradaki iki delil arasındaki çelişki, hakikî bir çelişkidir, zâhirî bir çelişki değildir.

Bunun örneği, hadislerin yazılması ile ilgili hadislerdir. Ebû Sa'îd el-Hudrî'den rivâyet edildiğine göre Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: **“Benden Kur'ân dışında bir şey yazmayınız. Kim Kur'ân dışında bir şey yazmış ise onu imha etsin...”** (Müslim, ez-Zühd ve'r-Rekâ'ik, 72, Hadîs No: 3004.)

Fakat Peygamber (s.a.v.), daha sonra hadislerin yazılmasına izin vermiş, hatta emretmiştir. Ebû Hureyre'den rivâyet edildiğine göre Peygamber (s.a.v.) Fetih yılı insanlara hitap etmiştir. Yemen ehlinde bir adam olan Ebû Şâh kalkıp şöyle demiştir: **“Ey Allah'ın Rasûlü! (Bu hutbeyi) benim için yazdırın.”** Bunun üzerine Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: **“Ebû Şâh için bunu yazın.”** (Buhârî, el-Lukata, 7, Hadîs No: 2434.)

Burada hadislerin yazılmasının nehyedilmesi ile emredilmesi arasında hakikî bir çelişki vardır. Bu, zâhirî bir çelişki değildir. Çünkü her iki hadîste sahîh olup aralarını tevfiğ etmek de mümkün değildir. Bu yüzden ikisinden birinin diğerini nesh ettiğini dikkate almak gerekmektedir. Bu da ancak bu iki hadîsten her birinin söylenildiği tarihi bilmekle olur. Böylece sonraki hadîsin önceki hadîsi nesh ettiği kabul edilmelidir. Hattanesh olduğuna delalet edecek bir açıklama bulamadığımız sürece böyle devam eder.³

5- Deliller Arasında Tercihde Bulunmak

Tercih, birini delil olarak kabul etmemiz ve kendisinde hata olduğuna kanaat getirdiğimiz diğer delili terk etmemizdir.

Bu yöntemle amel etmemin sağlıklı olabilmesi için birkaç şart koşulmuş olup şu şekildedir:

a. Her iki delil de sağlam olmalıdır.

b. Delillerin arasında sarîh veya gayr-i sarîh bir nesh olmamalıdır.

³ Bu açıklama, Peygamber'in (s.a.v.) sözü olursa böyledir. Yoksa bu, Ebû Sa'îd el-Hudrî'nin sözü ise o zaman temel olarak bu, muhtelifu'l-hadîsin konusu değildir. İbn Hacer'in Buhârî ve başkalarından naklettiği şeyler böyledir. (İbn Hacer, 1986: I/208.)

c. Aralarında zorlama/yapmacık bir şekilde cem' yapmak imkansız olmalıdır.

d. Birbiriyle çelişkili olan delillerin sağlamlık açısından birbirinden farklı olmalıdır. Çünkü hakikatlar/doğrular arasında tercih yapmak mümkün değildir. Şüphesiz hakikatlar/doğrular, asla birbirine muhalif olmaz. Tercih ancak ya kat'î ile zannî delil ya da iki zannî delil arasında olur. Kat'î olan delil, zannî delile takdim edilir. Daha sonra değinileceği gibi (çeşitli) metotlara göre zannî olana göre daha güçlü olan zannî delile öncelik verilir.

e. Tercih yapmak için bir delil olmalıdır. Zira tercih ettirecek bir şey olmadan tercih olamaz.

Mütevâtir olmayan hadîsler arasında tercihde bulunmak için bir delilin olması gerekmektedir. Şüphesiz kat'î ile zannî delil arasında tercih yapmak, herhangi bir problemin olmadığı açık bir durumdur.

Bu konuda el-Hatîb el-Bağdâdî şöyle demiştir: “Bilimin haberle ilgili gerekli kıldığı şeylerin takviye edilmesi ve tercihte bulunulması doğru değildir. Bilimin haberle ilgili gerekli kıldığı şeylere gelince; aralarında cem' yapmak mümkün olmazsa bunların takviye edilmesi ve tercihte bulunulması doğrudur.” (el-Hatîb el-Bağdâdî, 2013: 466.)

Hadîsler arasında tercihte bulunmanın gerçekten pek çok yolu vardır. Hâfız 'Irâkî, bunu 110 metoda kadar çıkarmaktadır. Âlimler ise bunun çok olmasından dolayı çeşitli kısımlara taksim etmişlerdir. Onların bu taksimler hakkında (birbirinden farklı) görüşleri vardır. Bu taksimlerin en meşhurlarından bazıları şunlardır:

Birincisi: Suyûtî'nin taksimidir. O, tercih yollarını yedi kısma taksim etmiş olup şu şekildedir:

a- Güçlü hafıza, çok sayıda hadîs rivâyet etmesi, râvînin fikhî bilmesi gibi râvînin hâline göre tercihte bulunmak.

b- Semâ' veya 'arz yöntemiyle rivâyet etmek ya da bülûğdan sonra hadîs tahammül etmek (öğrenmek) gibi tahammül yollarına göre tercihetmek.

c- Lafzen hadîs rivâyet etmek veya hadîsin sebab-i vürûdunu zikretmek ya da tereddüt olmadan rivâyetinde kesin bir şekilde emin olmak gibi rivâyetin keyfiyetine göre tercih yapmak.

d- Hadîsin vârid olduğu zamana göre tercihte bulunmak. Bu, medenî olanın mekkî olana göre öncelik verilmesi gibi gayr-i sarîh neshle birbirine karışabilir. Müslüman olmadan önce hadîs tahammül eden kimsenin rivâyetinin Müslüman olduktan sonra

hadis tahammül eden kimsenin rivâyetine takdim edilmesi, neshe dahil olan hususlardan değildir.

e- Hadîsin lafzına göre tercih yapmak. Hâssın âmma ve şer'î hakikatların lügavî hakikatlara takdimi gibi bu da cem' ve tevfiik ile birbirine karışmaktadır. Her iki manaya veya maksada vasıtasız olarak delalet eden veya hükmün illetine işaret eden ya da kendisiyle çelişki olanların zikredildiği hadîsin takdim edilmesi de cem'in kapsamına giren konulardan değildir.

f- İhtiyatlı olanı takdim etmek, haddin kaldırıldığına delalet eden şeyi takdim etmek ve nakleden kişinin aksi ispatlanmadıkça masum olmasını takdim etmek gibi hükme göre tercih etmek.

g- Kur'ân-ı Kerîm'in zâhirî manasına veya başka bir hadîse uygun olana öncelik verilmesi gibi hâricî bir durumla tercih etmek. (Suyûtî, 2016: V/124-133.)

İkincisi: Kâsimî'nin taksimidir. O da tercihi dört kısma ayırmış olup şu şekildedir:

a- Senedi yani sened açısından daha sağlam olanı dikkate alarak tercih yapmak.

b- Metnin hâlini göz önünde bulundurarak bir tercihde bulunmak.

c- Maksat/manaya göre tercih yapmak. Belki de tercihe metnin de dâhil edilmesi mümkündür.

d- Hâricî durumlara göre yapılan tercih. (Kâsimî, 2010: 323-326.)

Bu iki taksimin ilki, ikincisinden daha fazla tafsilatlıdır. Bunların sayısını eksiltmek mümkün olduğu gibi artırmak da mümkündür. Fakat taksim ancak önemli bir amacı gerçekleştirmek için olursa çok fazla detaylı yapılmalıdır. Bu yüzden taksim muhtasar ve bir amaç için yapıldığı zaman daha güzel olur.

Belki de Kâsimî'nin taksimi daha güzeldir. Çünkü özellikle de üçüncü kısmı ikinci kısmın içine dâhil etmeyi dikkate aldığımızda bu taksimmuhtasardır.

Böylece benim uygun gördüğüm taksim, aşağıda olduğu gibi şu şekildedir:

a- Senede göre tercih yapmak. Bu, senedin muttasıl olmasını ve tahammül yollarını kapsadığı gibi adâleti, zabtı ve rivâyet sayısı açısından hadîsin râvîlerini içine de almaktadır.

b- Sözün fiile, kat'î olan delilin zannî olan delile, konuşulananın anlaşılana, hakikatin mecaza, lafzen rivâyet edilenin mânen rivâyet edilen hadîse takdimi gibi metne göre tercihte bulunmak.

c- Kur'ân-ı Kerîm'e, sünnete, kıyasa ve Medine ehlinin ameline uygun olan şeylerin takdim edilmesi gibi hâricî bir duruma göre tercih etmek.

6- Tevakkuf

Tevakkuf, iki hadîsten herhangi birisiyle amel etmeyip (beklemektir).

Yukarıda geçen bütün yöntemlerle ihtilafı gidermenin mümkün olmadığı hadîslerde tevakkuf etmek şart koşulur. Çünkü nesh bulamadık ve sağlam olan hadîsler arasında tevfiik ve tercih de yapamadık.

Aslında bu yöntem, sadece nazari (teorik) bir durumdur. Çünkü âlimlerin üzerinde tevakkuf etmede ittifak ettikleri bir örnek bulunmamaktadır. Zira bazı âlimler, bir konuda tevakkuf ederken; diğerleri iki delilin arasında cem' yapabilmeleri veya nâsîh ile mensûhu birbirinden ayırabilmeleri ya da ikisinden birisinin diğerine tercih edebilmeleri mümkün olmaktadır.

Böylece bu çalışmanın sonuna ulaşmış bulunmaktayız.

Allahım! Bizi öğrendiklerimizle faydalandır. Faydalandığımız şeyleri bize öğret ve bizim ilmimizi artır.

Araştırmanın Sonuçları:

1- Muhtelifu'l-hadîs ilmi ile müşkilu'l-hadîs ilmi arasında herhangi bir fark yoktur.

2- Muhtelifu'l-hadîs, şer'î veya aklî veya hissî bir delille çelişkili olan hadîstir.

3- Muhtelifu'l-hadîs ilmi, en önemli ilimlerden biri sayılır. İslâmî ilimlerdeki her bir mütehasıs, bu ilimden müstağni kalamaz. Ancak hadîs ve fıkıh ilmini kendinde bir araya getiren ve Arap dilinin ince manalarında kapsamlı bilgi sahibi olan âlimler, bu ilmi hakkıyla yerine getirebilir.

4- Bu ilmin başlangıcı, Rasûlullah'ın (s.a.v.) asrıdır.

5- Bu ilmi teorik ve pratik olarak tedvin eden ilk kimse, İmam Şâfi'îdir.

6- İhtilaf iki kısımdır: Hakikî ve zâhirî. Bunlardan her birinin kendine özel sebepleri vardır.

7- İhtilafın giderilmesinde tercih edilen, sırasıyla şu yolları takip etmektir: Zayıf hadîsi reddetmek, sarîh nesh, cem' ve tevfiq, gayr-i sarîh nesh, tercih, tevakkuf. Ancak tevakkuf, sadece teorik bir durumdur.

8- Asrımızda bu ilimle ilgili bir şeyler yazılmasına zarurî bir ihtiyaç vardır. Bu, muhtelifu'l-hadîs konusunda ortaya çıkan yeni şüpheleri münakaşa etmek ve içerik ile üslup açısından asra uygun bir şekilde cevaplar vermek içindir.

Âlemlerin rabbi olan Allah'a hamd olsun.

KAYNAKÇA

Buhârî, Muhammed b. İsmâ'îl b. İbrâhîm b. el-Mugîre (2011). *el-Câmi'u's-Sahîh (el-Câmi'u'l-Müsnedü's-Sahîhu'l-Muhtasar min Umûri Rasûlillâh Sallâhu 'Aleyhi ve Sellem)*, I-V, thk. Şu'ayb el-Arna'ût-Âdil Mürşid- vdğ. , Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye.

Ebû Dâvud, Süleymân b. Eş'âs el-Ezdî es-Sicistânî (2009). *Sünen-i Ebî Dâvud*, I-VII, thk. Şu'ayb el-Arna'ût-Muhammed Kâmil Karabellî, Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye.

el-Hâkim en-Nisâbüri, Ebû 'Abdullah Muhammed b. 'Abdullah (2010). *Ma'rifetü 'Ulûmi'l-Hadîs ve Kemmiyyetü Ecnâsîhî*, thk. Ahmed b. Fâris es-Selûm, Riyad: Mektebetü'l-Ma'ârif.

el-Hatîb el-Bağdâdî, Ahmed b. 'Alî b. Sâbit (2013). *el-Kifâye fî 'İlmi'r-Rivâye*, thk. Hasen 'Abdalmün'im Şiblî, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn.

İtr, Nûreddîn (2009). *Menhecu'n-Nakd fî 'Ulûmi'l-Hadîs*, Dımaşk: Dâru'l-Fikr-Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Mu'âsır.

İbnü's-Salâh, Ebû 'Amr 'Osmân b. 'Abdurrahmân (2012). *'Ulûmu'l-Hadîs*, thk. Nûreddîn İtr, Dımaşk: Dâru'l-Fikr-Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Mu'âsır.

İbnü'l-Kayyım el-Cevziyye, Ebû 'Abdullah Muhammed b. Ebû Bekir ez-Zura'î ed-Dımaşkî (1998). *Zâdu'l-Me'âd fî Hedyi Hayri'l-*

İbâd, I-VI, thk. Şu'ayb el-Arna'ût-'Abdülkâdir el-Arna'ût, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.

İbn Hacer, Ahmed b. 'Alî el-'Askalânî (2006). *Nuhbetu'l-Fiker fî Mustalahi Ehli'l-Eser* (San'ânî'nin *Semerâtu'n-Nazar*, *Gasabu's-Sükker* ve *İsbâlu'l-Matarı* ile birlikte), thk. 'Abdulhamîd b. Sâlih b. Kâsım, Beyrut: Dâru İbn Hazm.

İbn Hacer, Ahmed b. 'Alî el-'Askalânî (1986). *Fethu'l-Bârî bi-Şerhi Sahîhi'l-İmâm Ebû 'Abdullah Muhammed b. İsmâ'îl el-Buhârî*, I-XIII, thk. Muhammed Fu'âd 'Abdülbâkî-Muhibbuddîn el-Hatîb-Kusayy Muhibbuddîn el-Hatîb, Kahire: Dâru'r-Reyyân li't-Turâs.

Kâsimî, Muhammed Cemâlüddîn (2010). *Kavâ'idü't-Tahdîs min Fünûni Mustalahi'l-Hadîs*, thk. Muhammed Behcet el-Baytâr, Beyrut: Dâru'n-Nefâ'is.

Leknevî, Ebu'l-Hasenât Muhammed 'Abdülhayy el-Hindî (2005). *el-Ecvibetu'l-Fâdile li'l-Es'ületi'l-Aşereti'l-Kâmile*, thk. 'Abdulfettâh Ebû Gudde, Beyrut: Mektebetü'l-Matbû'ati'l-İslâmiyye.

Muhammed 'Accâc el-Hatîb (1997). *Usûlu'l-Hadîs -'Ulûmuhû ve Mustalahû-*, Cidde: Dâru'l-Minâre.

Muhammed Ebû Zehv (1959). *el-Hadîs ve'l-Muhaddisûn (İnâyetu'l-Ümmeti'l-İslâmiyye bi's-Sünneti'n-Nebeviyye)*, Kahire: Daru'l-Fikri'l-'Arabî.

Muhammed Tâhir el-Cevâbî (1986). *Cuhûdu'l-Muhaddisîn fî Nakdi Metni'l-Hadîsi'n-Nebeviyyi's-Şerîf*, Tunus: Müessesâtu 'Abdulkerîm b. 'Abdullah.

Müslim b. el-Haccâc, Ebu'l-Hüseyn el-Kuşeyrî en-Neysâbüri (tsz.). *el-Câmi'u's-Sahîh*, I-V, thk. Muhammed Fu'âd 'Abdülbâkî, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

Nevevî, Muhyiddîn b. Şeref (1985). *et-Takrîb ve't-Teysîr li-Ma'rifeti Süneni'l-Beşîri'n-Nezîr*, thk. Muhammed 'Osmân el-Huşţ, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî.

Subhî es-Sâlih (2009). *'Ulûmu'l-Hadîs ve Mustalahû*, Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Malâyîn.

Suyûtî, Celâlüddîn (2016). *Tedrîbu'r-Râvî fî Şerhi Takrîbi'n-Nevevî* (el-'Acemî'nin *Hâşiye*'si ile birlikte), I-V, thk. Muhammed 'Avvâme, Medine: Dâru'l-Yusr-Cidde: Dâru'l-Minhâc.

Şafîî, Muhammed b. İdrîs (1940). *er-Risâle*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Mısır: Matba'atu Mustafâ el-Bâbî el-Halebî ve Evlâduhû.

Şafiî, Muhammed b. İdrîs (2008). *İhtilâfu'l-Hadîs*, thk. Muhammed Ahmed 'Abdül'azîz, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ (1996). *el-Câmi'u'l-Kebîr*, I-VI, thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf, Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmiyye.

